

Інститут психології імені Г. С. Костюка АПН України

Музика Олена Оксентівна

УДК 37.015.3

**МОТИВАЦІЯ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ
ТЕХНІЧНО ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ**

19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2001

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті психології ім. Г. С. Костюка АПН України

Науковий керівник – доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник
Кульчицька Олена Іполитівна,
Інститут педагогіки та психології професійної освіти
АПН України, провідний науковий співробітник

Офіційні опоненти – член-кореспондент АПН України,
доктор психологічних наук, професор
Боришевський Мирослав Йосипович,
Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, заві-
дувач лабораторії психології особистості ім. П.Р. Чамати

– кандидат психологічних наук, доцент

Галузяк Василь Михайлович,

Вінницький державний педагогічний університет ім.
М.М. Коцюбинського, доцент кафедри педагогіки

Провідна установа – Національний педагогічний університет імені
М.П. Драгоманова, кафедра психології, Міністерство
освіти України, м. Київ

Захист відбудеться 19 вересня 2001 року о 13 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01
в Інституті психології ім. Г.С. Костюка АПН України
за адресою: 01033, Київ 33, вул. Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці
Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України

Автореферат розіслано 17 серпня 2001 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.О. Балл

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Психологічні особливості обдарованості постійно перебувають у полі зору дослідників, оскільки від вирішення проблем, пов'язаних з управлінням процесом розвитку здібностей і становлення творчо обдарованої особистості, значною мірою залежить суспільний прогрес в цілому.

Традиційно у зарубіжній психології вивчення обдарованості здійснювалося через дослідження окремих рис і здібностей, чи факторів, які їх поєднують. У вітчизняній психології склалася інша традиція. Провідними вітчизняними психологами відзначається, що здібності і обдарованість – це не вроджена константна властивість, а наслідок розвитку в діяльності вроджених задатків (Б.Г. Ананьєв, Г.С. Костюк, О.М. Леонтєв, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов). Таким чином, для сприяння розвитку творчо обдарованої особистості важливим є не стільки вимірювання кількісних показників тих чи інших здібностей, скільки вивчення тих детермінант, які впливають на цей процес.

Отже, проблема мотивації у становленні обдарованої особистості є однією з ключових. Ряд вчених, вивчаючи технічну творчість, концентрували увагу на дослідженні мотивів технічної діяльності. Окремі мотиваційні процеси вивчали А.В. Антонов, Г.Я. Буш, С.М. Василейський, В.А. Васильковський, П.К. Енгельмейєр, Т.В. Кудрявцев, В.О. Моляко, Е.С. Чугунова, П.М. Якобсон та ін. Ці дослідження є вагомим внеском у психологічну теорію, однак вони не дають вичерпної відповіді на всі питання, що стосуються вікових аспектів проблеми становлення технічно обдарованої особистості.

Нестача системних досліджень, де б вивчалася мотивація творчо обдарованих підлітків, є певною прогалиною як у психології мотивації, так і у психології технічної творчості та обдарованості. Вивчення мотиваційних аспектів обдарованості має зосереджуватися не лише на характеристиках мотивів технічної діяльності, а й на їх взаємодії з віковими та соціальними чинниками, які визначають напрямки особистісного розвитку.

Актуальність і недостатня розробленість окресленої проблеми зумовили вибір теми дослідження “Мотивація творчої активності технічно обдарованих підлітків”. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України і має зв'язок з комплексною темою “Психологічні проблеми творчої діяльності дітей та молоді” (РК № 01.96U006944).

Об'єкт дослідження – становлення технічної обдарованості в підлітковому віці.

Предмет дослідження – особливості мотивації творчої активності технічно обдарованих підлітків.

Мета дослідження полягала у виявленні особливостей взаємозв'язку вікових передумов, соціально-психологічних чинників та особистісних якостей, які спонукають творчу активність і

розвиток обдарованості у підлітковому віці.

Гіпотеза дослідження. Мотивація творчої активності технічно обдарованих підлітків має ряд характерних особливостей, які визначають розвиток технічної обдарованості у цьому віці. Найголовніші серед них такі:

- орієнтація на задоволення провідних для підліткового віку потреб у спілкуванні та самоствердженні в руслі суспільно-корисної діяльності, якою є технічна творчість;
- високий рівень розвитку мотивації досягнення;
- домінування продуктивних мотивів у структурі мотивації.

Для досягнення мети дослідження та перевірки гіпотези було визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми та визначити зміст поняття “мотивація творчої активності”.
2. Дослідити особливості взаємозв’язку мотивації творчої активності з процесами соціалізації і розвитком особистості в підлітковому віці.
3. Виявити структуру та вікову динаміку мотивації досягнення технічно обдарованих підлітків, встановити характер зв’язку основних особистісних рис технічно обдарованих підлітків із показниками мотивації досягнення.
4. Виявити особливості структури мотиваційної сфери технічно обдарованих підлітків та встановити характерні для них мотиваційні детермінанти творчої активності.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали:

1) основні теоретичні положення про психологію обдарованості та творчості (О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, О.Я. Пономарьов, Б.М. Теплов) і, зокрема, технічної творчості (А.В. Антонов, Г.Я. Буш, Ю.Л. Трофімов, П.М. Якобсон); 2) загальнотеоретичні основи психології мотивації (Г.С. Костюк, О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн), положення про вікові особливості мотивів діяльності (М.І. Алексєєва, В.Г. Асєєв, Л.І. Божович, С.Д. Максименко) та основні положення теорії мотивації досягнення (Дж. Аткинсон, Д. Мак-Клеланд, М.Ш. Магомед-Емінов, Г. Хекхаузен); 3) теоретичні положення про роль активності у становленні особистості (К.А. Абульханова-Славська, Г.О.Балл, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн) і взаємозв’язок цих процесів з творчістю (В.А. Петровський, В.А. Роменець, В.О.Татенко, Т.М. Титаренко); 4) положення про роль мотиваційної та емоційної сфери у детермінації розвитку здібностей (В.К. Вілюнас, Б.Г. Додонов, О.І. Кульчицька, О.Я. Чебикін).

Методи та організація дослідження: аналіз та узагальнення наукових літературних джерел, спостереження, бесіда, анкетування, соціометрія, методи вивчення мотиваційної сфери особистості (тест-опитувальник для вимірювання мотивації афіліації, ТАТ для вимірювання мотивації досягнення (адаптація М.Ш. Магомед-Емінова), метод вимірювання мотиваційної

структури особистості В.Е. Мільмана).

У дослідженні, яке проводилося в 1993-1998 роках на базі Житомирського обласного Центру науково-технічної творчості, взяли участь 94 особи, із них 27 – технічно обдаровані підлітки. Критерієм обдарованості слугували високі досягнення у творчості, об'єктивним підтвердженням яких були перемоги на всеукраїнських та обласних змаганнях і конкурсах.

Наукова новизна дослідження полягає у застосуванні категорії “активність” для аналізу мотиваційних детермінант становлення обдарованості в підлітковому віці; у встановленні характеру взаємозв'язку між соціальним статусом і мотивацією афіліації та визначенні на цій основі типології мотивації творчої активності технічно обдарованих підлітків; у визначенні структури та вікової динаміки мотивації досягнення творчо обдарованої особистості в підлітковому віці; у дослідженні відмінностей у структурі мотивації технічно обдарованих та пересічних підлітків.

Теоретичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні поняття “мотивація творчої активності” і застосуванні його для аналізу процесу становлення технічної обдарованості у підлітковому віці; у розкритті змісту проблеми мотиваційних детермінант творчості; у конкретизації та уточненні термінологічного апарату.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що врахування виявлених значимих чинників мотивації творчої активності, її типів, особистісних рис та поведінкових проявів дозволять значно поліпшити ефективність роботи творчих гуртків, спрямованої на сприяння розвитку обдарованості у підлітковому віці.

Надійність та вірогідність результатів забезпечувалися узгодженістю теоретичного аналізу проблеми з емпіричними підходами до її дослідження, застосуванням стандартизованих і валідних методів, що є релевантними меті і завданням дослідження, поєднанням кількісного та якісного аналізу, використанням математико-статистичних методів.

На захист виносяться такі положення:

1. Специфіка розвитку технічної обдарованості у підлітковому віці визначається зв'язком цього процесу з провідною діяльністю. Це робить релевантним застосування для аналізу окресленої проблеми поняття “мотивація творчої активності”, яке відображає особистісну трансформацію взаємодії соціальних та індивідуальних чинників у стійку творчу спрямованість особистості.
2. Творча активність підлітків значною мірою залежить від вікових особливостей і спонукається статусними та афіліативними мотивами, ступінь задоволеності яких у різних комбінаціях призводить до утворення таких основних типів мотивації творчої активності: гіперсоціальний, конвенційний, тривожний, конформний та контрсоціальний.
3. Визначальним моментом у мотивації творчої активності технічно обдарованих підлітків є

високі показники мотивації досягнення, які сприяють формуванню творчої спрямованості завдяки таким особистісним рисам як наполегливість, самостійність, усвідомлення власних здібностей, реалістичність, проекція в майбутнє.

4. Мотиваційна сфера технічно обдарованих підлітків від пересічних однолітків відрізняється домінуванням продуктивних мотивів та стеничним типом емоційної регуляції поведінки.

Апробація роботи. Основні ідеї та результати дослідження доповідалися і отримали схвальну оцінку на засіданнях лабораторії психології творчості Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; на Всеукраїнських науково-практичних конференціях “Проблеми роботи середніх загальноосвітніх закладів нового типу” (Київ, 1994), “Позашкільна педагогіка: пошук і проблеми” (Київ, 1995); I Міжнародній конференції “Високі технології виховання” (Харків, 1995), Міжрегіональній науковій конференції “Духовність молоді людини” (Житомир, 1997), Міжнародній конференції “Безконфліктне педагогічне спілкування в особистісно-спрямованому вихованні та навчанні” (Севастополь, 1999), V Міжнародній науково-практичній конференції “Духовність і проблеми розвитку особистості” (Житомир, 1999).

Основний зміст дослідження відображено у семи публікаціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і 6 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 161 сторінках. Список використаних джерел нараховує 225 назв. У роботі містяться 11 рисунків та 1 таблиця.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об’єкт, предмет, мету і завдання, сформульовано гіпотезу, розкрито методологічну основу та методи дослідження, показано його наукову новизну, практичне значення, подано положення, що виносяться на захист, наведено дані про апробацію роботи та відомості про структуру дисертації.

У першому розділі “Методологічні і теоретичні засади дослідження мотивації творчої активності” аналізується актуальний стан проблеми мотивації у психології та перспективи вивчення мотиваційної детермінації становлення творчо обдарованої особистості.

У психологічній літературі розрізняються поняття “мотив”, “мотивація” і “мотивування”. І якщо останнє майже одноставно визначається як процес актуалізації і трансформації мотивів у кожній окремій ситуації, то у розумінні співвідношення мотиву і мотивації існують певні розбіжності. З точки зору дослідження обдарованості, однією з основних причин цих розбіжностей є поділ мотивів і мотивації за критерієм ситуативності – диспозиційності.

Як ситуативна детермінанта поведінки, мотив – це предмет (матеріальний чи ідеальний), що

спонукає до діяльності. Така позиція була близька представникам біхевіористичного напрямку у зарубіжній психології (Е. Торндайк, Д. Уотсон) і представникам діяльнісного підходу (як правило, при дослідженні “простих” дій) – у вітчизняній. Складність взаємодії ситуативних, поведінкових і особистісних характеристик спонукає залучення до аналізу таких понять як “особистісний смисл”, “особистісні цінності”, “мотиваційно-ціннісні детермінанти” (О.М. Леонтьєв, Б.С. Братусь, В.А. Петровський).

Перехідною між ситуативним і диспозиційним підходами можна вважати концепцію “життєвого простору особистості”, запропоновану К. Левіном, де поряд з підкресленням детермінуючої ролі “мотиваційного поля” показується здатність людини стати над полем. Мотивація з цих позицій розглядається як процес узгодження ситуативних і особистісних чинників (Г.Хекхаузен). Розвиток диспозиційного підходу, який пов’язаний з розумінням мотиву як стійкого особистісного утворення, за рубежом здійснювався представниками гуманістичної психології (Г. Олпорт, К. Роджерс, А. Маслоу).

У вітчизняній психології традиція особистісного підходу до проблеми мотивації пов’язується з іменем С.Л. Рубінштейна, який запропонував розглядати її як вияв “внутрішніх умов”. Механізмом виникнення мотивації є генералізація, тобто закріплення ефективних стратегій, які виробляються у процесі взаємодії соціальних, ситуативних і внутрішніх особистісних чинників, та перенесення їх на інші види діяльності й у внутрішній план свідомості.

Мотивацію як сукупність стійких мотивів особистості, що визначають її спрямованість, здатність діяти відносно незалежно від ситуативних детермінант, розглядають Б.Г. Ананьєв, В.Г. Асєєв, Л.І. Божович, В.К. Вілюнас, Г.С. Костюк. В українській психології подібне трактування мотивації зв’язане з вчинковим підходом (В.А. Роменець, І.П. Маноха, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко).

І вітчизняними (К.А. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова), і зарубіжними (Г. Томе) вченими показується значення мотиваційних стратегій поведінки, стійких, закріплених у життєвому досвіді способів взаємодії людини зі світом, які мають когнітивно-афективну представленість у свідомості людини (В.К. Вілюнас, Б.Г. Додонов, О.І. Кульчицька, О.Я. Чебикін).

У сучасній зарубіжній психології продуктивною для дослідження обдарованості виглядає ідея Л. Фестінгера про роль когнітивного дисонансу, що викликається взаємодією соціальних груп і особистості в розвитку мотивації. Близькою до когнітивних підходів є концепція внутрішньої мотивації Е. Десі, відповідно до якої ефективнішими є мотиви, що продукуються самою людиною і не зв’язуються у її свідомості з будь-яким зовнішнім тиском.

Для розуміння мотиваційних детермінант творчості та обдарованості важливим є досвід багаторічних системних досліджень у руслі мотивації досягнення (Дж. Аткинсон, Д. Мак-Клелланд, Г. Хекхаузен та ін.). Тут представлено глибокі дослідження впливу соціальних та

особистісних чинників на досягнення, взаємозв'язок досягнень із атрибутною здібностей, віковими особливостями тощо.

При аналізі процесу становлення обдарованої особистості неможливо оминати проблему взаємозв'язку мотивації та здібностей. У рамках психометричного підходу до обдарованості (Г. Айзенк, Ч. Спірмен, Л. Термен) проблема мотивації рідко перебувала у полі зору дослідників, оскільки основні зусилля були спрямовані на вимірювання здібностей. Дослідники, які концентрували зусилля на вивченні мотивації, часто ігнорували роль здібностей, або розглядали їх як мотиви (Дж. Аткинсон). Функції здібностей і мотивів часто перетинаються тоді, коли вони розглядаються у контексті дослідження структури особистості (К.К. Платонов). Більшість вітчизняних дослідників, розглядаючи взаємодію здібностей і мотивації, наголошують на важливості процесу їх взаємообумовлення (Л.І. Анциферова, В.М. Дружинін, Г.С. Костюк, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, С.Л. Рубінштейн).

Проведений аналіз підводить до думки, що при дослідженні простих, елементарних діяльностей ефективними можуть бути дослідницькі стратегії, вибудовані на основі розуміння мотивації як, насамперед, ситуативного, зовнішньо детермінованого утворення. При дослідженні складних психологічних утворень, як у випадку – технічної обдарованості – на передній план виходять внутрішні, особистісні чинники, для аналізу яких релевантною є категорія “активність”.

Активність характеризує людину з точки зору суб'єктності (К.А. Абульханова-Славська, А.В. Брушлінський, В.П. Зінченко, С.Л. Рубінштейн), яка проявляється у свідомій регуляції основних життєвих відносин, у тому числі й творчих. Важливими для розуміння творчості й обдарованості є дослідження різних видів творчої активності, зокрема надситуативної, наднормативної, неадаптивної та ін. (О.Г. Асмолов, Д.Б. Богоявленська, Р.С. Немов, В.А. Петровський), які розкривають механізми внутрішньої, не детермінованої безпосередньо зовнішніми впливами, мотивації.

Ряд авторів виділяють поняття “творча активність”, яке у технічній творчості пов'язується з мотивами усвідомлення суспільної значимості власної діяльності, інтелектуального задоволення від процесу технічної творчості, статусними мотивами тощо (А.В. Антонов, Ю.Л. Трофімов, Е.С. Чугунова, П.М. Якобсон).

Мотивація творчої активності – це система стійких мотивів, що відображає особистісну трансформацію взаємодії соціальних та індивідуальних чинників у стійку творчу спрямованість особистості. Це поняття характеризує стан свідомості особистості, який обумовлює пріоритет творчої діяльності в системі життєвих виборів і поведінкових стратегій, стимулює та підтримує творчий процес на всіх стадіях його розвитку. Творча активність є способом утвердження особистості, що розвивається, у системі суспільних стосунків. Мотиви творчої активності, ув'язуючись у свідомості із здібностями, стають детермінантами розвитку обдарованості.

Мотивація творчої активності забезпечує постійну свідому та підсвідому, довільну та мимовільну складну мислительну роботу, яка не завжди зв'язана з конкретною діяльністю, але має виражену пошуково-творчу спрямованість.

У другому розділі “Вікові та соціально-психологічні чинники мотивації творчої активності у підлітковому віці” проводиться думка, що у становленні особистості важливою є певна точка, коли процеси інтеріоризації поступаються місцем процесам екстеріоризації. На нашу думку, стосовно технічно обдарованої особистості цей етап припадає на підлітковий вік і характеризується змінами у мотивації творчої активності, пов'язаними із виходом на перший план внутрішніх мотивів.

Евристичними для аналізу вікових аспектів становлення обдарованості є традиційні для вітчизняної психології поняття соціальної ситуації розвитку та провідної діяльності. Особливістю соціальної ситуації розвитку у підлітковому віці є те, що за нормальних умов саме тут процеси соціалізації переходять у русло індивідуалізації. Ефективність цього процесу залежить від особливостей провідної діяльності, щодо яких серед фахівців немає спільної думки. Так, Д.Б. Ельконін провідною діяльністю підліткового віку вважає інтимно-особистісне спілкування, а Д.Й. Фельдштейн – суспільно-корисну діяльність. А.В. Петровський наголошує на важливості процесу персоналізації, який можливий лише за умови ефективної взаємодії з референтними групами. Робоче визначення провідної діяльності у підлітковому віці як спілкування в системі суспільно-корисних діяльностей, що прийняте у цьому дослідженні, на наш погляд, знімає вказані суперечності, принаймні, коли йдеться про творчу технічну діяльність підлітків.

Способи організації цієї діяльності (а це, як правило, гуртки технічної творчості) забезпечують інтимно-особистісне спілкування в колі референтних осіб і відповідають основним критеріям суспільно-корисної діяльності (суспільна та особиста значимість, ініціативність, самостійність і творчість кожного учасника). Це тим важливіше, що чимало дослідників, які займаються проблемою підліткового віку, відзначають, що навчальна діяльність у силу різних причин часто втрачає привабливість для підлітків, оскільки не забезпечує необхідних віковому періоду умов розвитку (В.М. Дружинін, Б.Д. Ельконін, Г.А. Цукерман, А. Патерсон, У. Рое). Ряд досліджень показують, що стосунки між дорослими та підлітками в сім'ї часто бувають напруженими саме через блокування почуття дорослості, обмеження самостійності (М.І. Алексеева, Г.А. Ковальов, О.І. Кульчицька, М. Вінтерботтом).

З огляду на це, поєднання вікових особливостей підлітків (потреба в самостійності, самоствердженні, з одного боку, і потреба у спілкуванні та персоналізації, - з іншого) з особливостями організації творчої діяльності у технічних гуртках є умовою для розвитку

технічної обдарованості.

Нами встановлено, що для технічно обдарованих підлітків характерна тенденція пошуку груп для реалізації статусних домагань. Характер спілкування в гуртках технічної творчості, які сприймаються підлітками як референтні групи, у значній мірі задається експектаціями їх керівників. Для виявлення характеристик соціальних очікувань, керівників гуртків, де займалися технічно обдаровані підлітки, ми просили оцінити за 10-бальною шкалою вираженість у них 29 запропонованих дослідником якостей.

У результаті факторного аналізу методом головних компонент із застосуванням Varimax-ротації виділилося 8 факторів, що охоплюють 76% дисперсії. Перший, найзначиміший фактор, що пояснює 27% дисперсії, було названо “наполегливість”, оскільки ця риса має найвищий коефіцієнт кореляції з ним ($p = 0,87$). Керівники гуртків приписують технічно обдарованим підліткам такі риси, як працелюбність (0,72), інтерес до справи (0,69), терпіння (0,60), активність (0,56), які з найбільшим навантаженням увійшли до цього фактора.

Другий за значимістю фактор дістав назву “самоствердження”. Він пояснює 14% дисперсії і включає в себе такі якості: прагнення до ідеалу (0,82), схильність до лідерства (0,79), прагнення до самоствердження (0,75), орієнтація на схвалення (0,71). Досить значний зв'язок з цим фактором має конструкт схильність до ризику (0,49).

Отже, два провідні фактори, що пояснюють 41% дисперсії, визначають основні напрямки сприймання обдарованості керівниками гуртків, які, як і очікувалося, зв'язані з віковими особливостями підлітків та розумінням обдарованості не як константної причини високих досягнень, а як процесу, що супроводжується розвитком здібностей.

Те, що на перше місце вийшли дієво-інструментальні якості, такі, як працелюбність, наполегливість, активність та ін., цілком закономірно, оскільки саме ці якості відображають зусилля підлітка в досягненні мети і, попутно, в розвитку своїх здібностей. Фактор “природні здібності” (8% дисперсії) – лише на третьому місці. Причому, він виявляється тісно зв'язаний з такими “невродженими”, а явно набутими, якостями, як оригінальність у роботі (0,72), орієнтація на процес роботи (0,66), орієнтація на результат роботи (0,64), терпіння (0,55). До того ж цей фактор виявився не самостійним, оскільки тісно корелює з першим фактором “наполегливість” (0,62). Іншими словами, у сприйманні керівників гуртків підлітки з “природними здібностями” – це перш за все ті, що багато, наполегливо і творчо працюють.

Для підтвердження припущення про значимість соціально детермінованих потреб (у спілкуванні, самоствердженні, персоналізації тощо) було проведено соціометричне дослідження підлітків у класах, де вони навчаються, і в технічних гуртках. Щоб встановити, чи мають очікувані результати зв'язок з мотиваційними показниками, було здійснено діагностику мотивації афіліації. Показники мотиву афіліації “надія на прийняття” (НП) і “страх відторгнення”

(СВ), які є незалежними факторами, у поєднанні з показниками задоволеності своїм положенням у класі та технічному гуртку, дозволили розробити типологію мотивації творчої активності технічно обдарованих підлітків, яка представлена в таблиці.

Таблиця 1.

Соціально-психологічна детермінація мотивації творчої активності

Задоволеність положенням у групі		Мотивація афіляції		Тип мотивації творчої активності
учнівський колектив	технічний гурток	надія на прийняття	страх відторгнення	
–	+	+	+	гіперсоціальний
+	+	+	–	конвенційний
–	+	–	+	тривожний
–	–	+	+	конформний
–	–	–	–	контрсоціальний

Підлітки з гіперсоціальним типом мотивації творчої активності незадоволені своїм становищем у класному колективі. Стосунки в технічному гуртку з цієї причини мають для них особливу цінність, оскільки забезпечують не просто спілкування, а й взаємодопомогу, визнання досягнень, прояви ініціативності й творчості – те, чого не вистачає в школі. Саме із стосунками в гуртку пов'язуються високі оцінки як за шкалою НП, так і за шкалою СВ.

Значна частина молодших підлітків має конвенційний тип мотивації творчої активності. Задоволеність статусом як у класі, так і в технічному гуртку пов'язується із дотриманням групових норм і вимог, які ставляться дорослими, що підтверджують високі показники НП і низькі - СВ.

Тривожний тип мотивації творчої активності характеризується незадоволеністю своїм положенням у класі. Високі бали СВ і низькі – НП показують, що підлітки з таким типом мотивації високо цінують свій статус у технічному гуртку і бояться його зниження.

Підлітки з конформним типом мотивації творчої активності характеризуються суб'єктивною незадоволеністю соціальним статусом як у класному колективі, так і в гуртку. Показники мотиву афіляції (високі оцінки як за шкалою НП, так і за шкалою СВ) свідчать, що таке становище досліджуваних не влаштовує, тому вони у своїй поведінці налаштовані орієнтуватися на групові норми та цінності з метою підняття соціального статусу.

Контрсоціальний тип мотивації творчої активності формується в підлітків, у яких становлення творчої обдарованості пов'язане з доланням перешкод, насамперед, соціального характеру. У назві цього типу мотивації творчої активності відбито її спрямованість проти цінностей груп включення

підлітків, а не проти суспільства в цілому. Контрсоціальна спрямованість мотивації, на відміну від асоціальної, орієнтована на високі моральні і духовні цінності суспільства в цілому, але у своєму розгортанні відштовхується від ціннісних суперечностей, які мають місце у контактному оточенні.

У *третьому розділі* “Структура мотиваційної сфери технічно обдарованих підлітків” вивчаються провідні чинники у мотивації творчої активності, серед яких один із найзначніших – мотивація досягнення. Використання тематичного аперцептивного тесту (ТАТ) дозволило зафіксувати не лише наявність чи відсутність мотивації досягнення, але й зібрати великий обсяг інформації про її структуру.

Дослідженням встановлено, що технічно обдаровані підлітки мають високий рівень мотивації досягнення, провідне місце у структурі якої посідають такі показники як інструментальна активність, мотиви очікування успіху, потреба в досягненнях і позитивний емоційний стан, пов’язаний із заняттями в технічному гуртку. Невисокі показники мають мотиви, пов’язані із очікуванням невдач, підтримкою іззовні, перешкодами і негативним емоційним станом.

Інформативними є дані, які показують динаміку мотивації досягнення обдарованих підлітків, що представлені на рис.1.

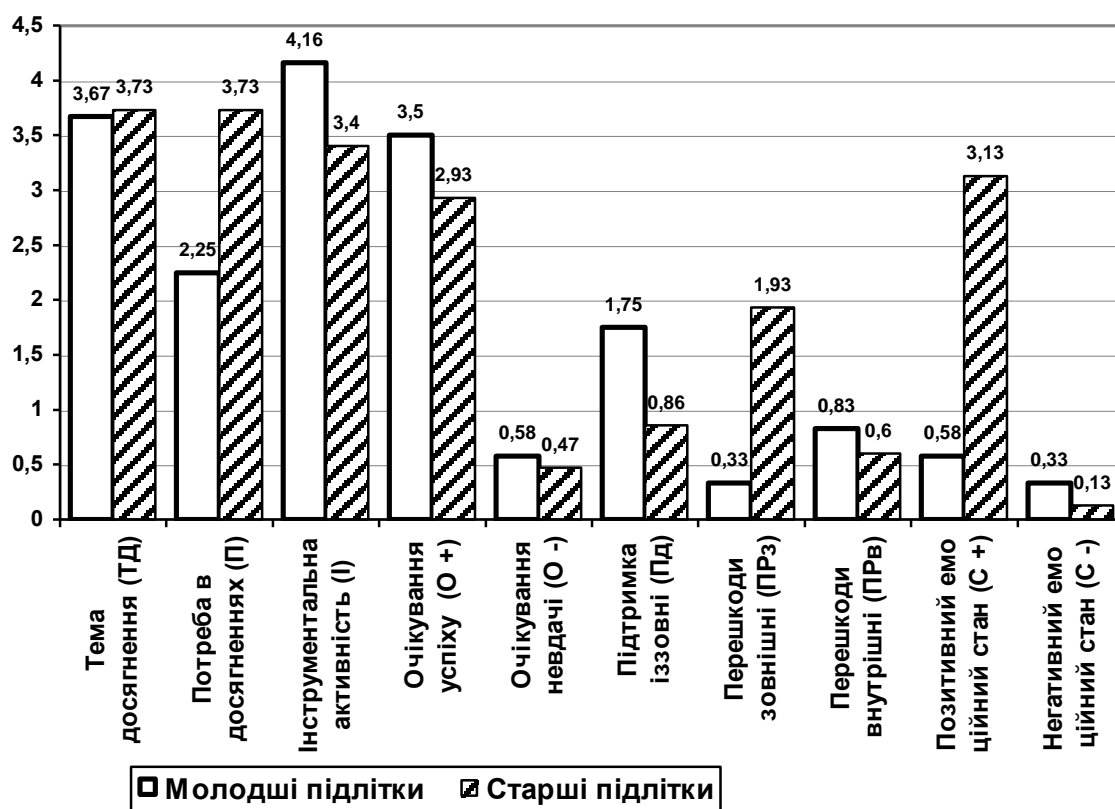

Рис.1. Вікова динаміка мотивації досягнення технічно обдарованих підлітків

У старших підлітків, порівняно з молодшими, дещо зменшується сила мотивів, пов’язаних з інструментальною активністю (в основному, із зовнішніми атрибутами технічної творчості), очікуванням успіху, підтримкою іззовні. Одночасно значно зростає потреба в досягненнях,

мотиви, пов'язані з доланням зовнішніх перешкод, і стрімко підвищується позитивна емоційна підтримка процесу творчої діяльності.

Аналіз змісту оповідань ТАТ дозволив виділити ряд особистісних якостей технічно обдарованих підлітків, які можуть розглядатися як самостійні стійкі особистісні чинники мотивації творчої активності: усвідомлення власних здібностей, наполегливість, самостійність, проєкція в майбутнє і реалістичність.

Для структурного аналізу мотивації технічно обдарованих підлітків було використано методику В.Е. Мільмана, в основі якої лежить близьке до ідей А.Маслоу виділення у мотиваційній сфері мотивів споживання та продукування. Ця методика дозволяє вибудовувати загальножиттєвий, творчий та емоційний мотиваційні профілі на основі показників мотивів життєзабезпечення (Ж), комфорту (К), соціального статусу (СС), спілкування (С), загальної активності (ЗА), творчої активності (ТА) та суспільної корисності (СК). Шкали емоційного профілю дозволяють вимірювати спрямованість емоційних переживань (Е) суб'єкта в цілому, емоційну регуляцію поведінки в ситуації фрустрації (Ф) і визначати стенічний чи астеничний тип емоційної регуляції.

На рис. 2. представлено порівняння мотиваційних профілів технічно обдарованих та пересічних підлітків.

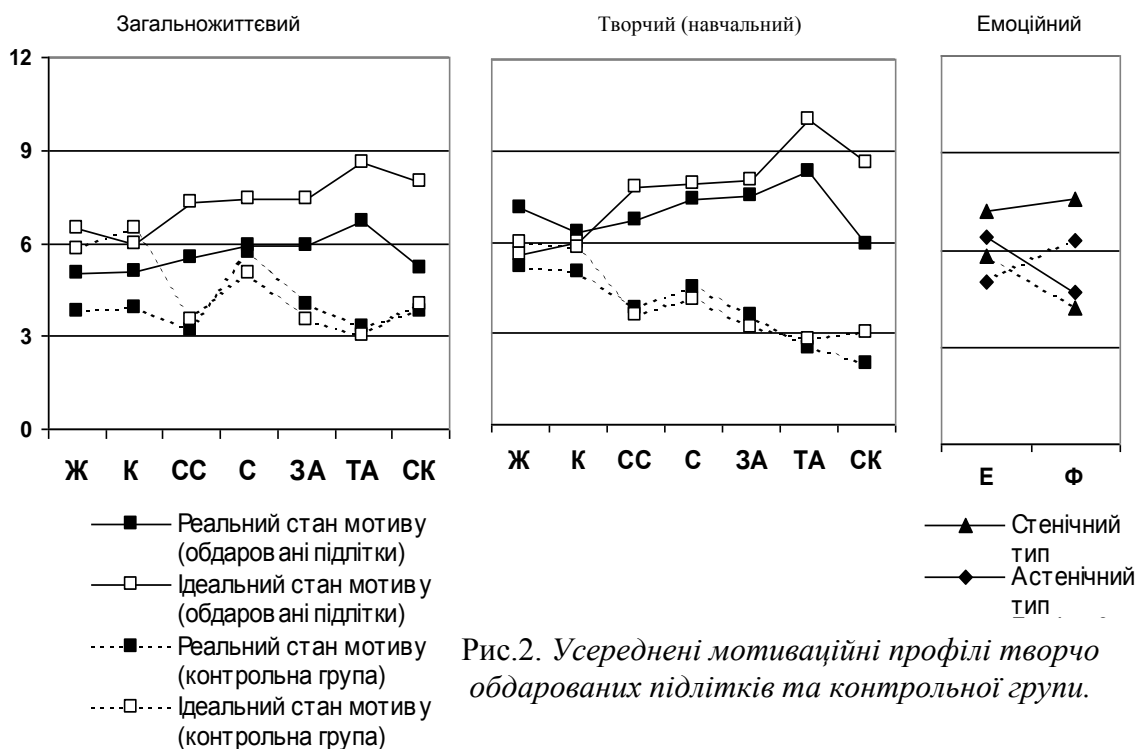

Рис.2. Усереднені мотиваційні профілі творчо обдарованих підлітків та контрольної групи.

Загалом можна відзначити, що мотиваційні профілі обдарованих підлітків мають тенденцію до зростання, а пересічних підлітків – до спадання. Це означає переваження продуктивної мотивації у першому випадку і домінування мотивів споживання – у другому.

Стійкість продуктивних тенденцій у мотивації технічно обдарованих підлітків засвідчує те,

що 63% з них мають прогресивний мотиваційний профіль; у контрольній групі – 9,5%. Експресивні та імпульсивні профілі, які відображають певну нестабільність мотивації, зустрічаються у 29,6% технічно обдарованих, переважно молодших, підлітків і у 48,1% підлітків контрольної групи. Плоский і регресивний профілі, які показують недостатню вираженість і диференційованість мотиваційної сфери особистості та переважання мотивів споживання, було відмічено лише у 7,4% обдарованих підлітків і у 52,4% підлітків з контрольної групи.

В цілому, можна відзначити стеничний тип емоційної складової мотивації технічно обдарованих підлітків, що свідчить про прагнення досліджуваних до переживань, пов'язаних з активністю, змагальністю, ризиком, доланням перешкод. Вони толерантні до ситуацій невизначеності та психологічного напруження. Необхідність вступати в процесі творчої діяльності у контакти з іншими людьми і вирішувати проблеми, з цим пов'язані, не виводить з рівноваги обдарованих підлітків, навпаки, позитивне вирішення цих проблем сприймається як додатковий мотивуючий чинник.

Прогресивний характер мотиваційного профілю обдарованих підлітків і переважання ідеальних станів мотивів над реальними вказують на тенденцію розвитку мотивації творчої активності, її спрямованість не лише на участь дитини у творчості, але й на розвиток мотивів, які з необхідністю виникають у процесі творчості. У технічно обдарованих підлітків спостерігається взаємозв'язок і взаємовплив структурних компонентів життєвої і творчої діяльності. Відсутність такого зв'язку у пересічних підлітків дає підстави для висновку, що розвиток і збагачення мотивації творчої діяльності може бути одним із визначальних чинників у розвитку й збагаченні мотиваційної сфери особистості в цілому.

У висновках дисертації підводяться підсумки проведеного дослідження, накреслюються перспективи подальшого вивчення проблеми. На основі отриманих результатів, що підтверджують гіпотезу дослідження, формулюються та узагальнюються головні висновки:

1. Аналіз основних підходів до проблеми обдарованості показує, що все більше провідних дослідників сходяться на думці про незаданість обдарованості вродженими індивідуальними показниками і підкреслюють значення включеності індивіда в діяльність, де розвиваються і здібності, і обдарованість як особистісне утворення. Поставлена у дослідженні проблема виявлення чинників, які спонукають людину до занять творчою діяльністю, підтримують її активність навіть у тих ситуаціях, що потребують докладання надзусиль і не зв'язані з позитивними, утилітарного характеру, підкріпленнями, зумовила необхідність теоретичного обґрунтування поняття “мотивація творчої активності”.

2. При дослідженні мотивації творчої активності технічно обдарованих підлітків нами враховувалися особливості провідної діяльності цього вікового періоду – спілкування в системі суспільно-корисних діяльностей. Встановлено, що провідними є мотиви, спрямовані на реалізацію притаманних цьому вікові потреб у спілкуванні, визнанні, самоствердженні в діяльності.

Розбіжності показників задоволеності обдарованих підлітків своїм статусом у класних колективах та технічних гуртках дозволяють зробити висновок про детермінованість мотивації творчої активності такою організацією стосунків у групах включення, яка забезпечує реалізацію почуття дорослості, прагнення до самостійності, ініціативності тощо. Зіставлення цих даних з показниками мотивів афіліації дозволило виділити п'ять типів мотивації творчої активності у підлітковому віці: гіперсоціальний, конвенційний, тривожний, конформний, контрсоціальний.

3. Встановлено, що технічно обдаровані підлітки вирізняються високими показниками мотивації досягнення. Порівняння особливостей мотивації молодших і старших підлітків, яке виявило зростання таких показників як потреба в досягненнях, долання зовнішніх перешкод та позитивна емоційна підтримка творчого процесу, показує, що мотиви досягнення є одними із провідних у становленні обдарованості в цьому віці. Виявлено зв'язок мотивації досягнення з такими особистісними якостями, як усвідомлення власних здібностей, наполегливість, самостійність, реалістичність, проекція в майбутнє.

4. У структурі мотиваційної сфери технічно обдарованих підлітків, на відміну від пересічних, як у життєвих, так і в творчих процесах переважають продуктивні мотиви (загальної активності, творчої активності, суспільної корисності) над мотивами споживання (життєзабезпечення, комфорту, соціального статусу). Показники мотивації творчості перевищують показники загальножиттєвих мотивів, а реальна задоволеність мотивів поступається ідеальній. Це свідчить про прогресивні тенденції у розвитку мотивації, які в поєднанні з іншими показниками (високою мотивацією досягнення, закріпленими способами реалізації потреб, пов'язаних з віковим та особистісним розвитком, у технічній творчості) є основою мотивації творчої активності і формування технічно обдарованої особистості.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний аналіз усіх аспектів складної та багатопланової проблеми мотивації творчої активності технічно обдарованих підлітків. Перспективи подальшого дослідження вбачаються у вивченні динаміки мотивації творчої активності, її ролі у становленні обдарованості на різних вікових етапах.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Музика О.О. Мотивація творчої активності у становленні технічно обдарованої особистості // Українська еліта та її роль у державотворенні: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2000. – Вип.1. – С. 276-280.
2. Музика О.О. Структурна організація мотиваційної сфери технічно обдарованих підлітків // Психологія: Збірник наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. – Вип.2 (9). – Ч.2. – С.28-37.
3. Музика О.О. Вплив соціальних очікувань на розвиток технічної обдарованості в підлітковому

віці // Психологія: Збірник наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. – Вип.3 (10). – С. 206-210.

4. Музика О.О. Соціальні детермінанти творчої активності підлітків // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету, 2000. – № 6. – С.96-98.

5. Музика О.О. Характеристика основних типів мотивації творчої активності технічно обдарованих підлітків // Духовність як основа консолідації суспільства. Міжвідомчий науковий збірник. – К.: Інститут “Проблеми людини”, 1999. – Т.16. – С. 348-353.

6. Кульчицька О.І., Музика О.О. Зовнішні та внутрішні чинники мотивації творчої активності обдарованої особистості // Духовність як основа консолідації суспільства. Міжвідомчий науковий збірник. – К.: Інститут “Проблеми людини”, 1999. – Т.16. – С. 342-348.

7. Музика О. О. Категорії активності й діяльності у дослідженні мотивації творчості // Вісник Житомирського державного педагогічного інституту, 1998. - №2. – С. 24-27.

Музика О.О. Мотивація творчої активності технічно обдарованих підлітків. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. - Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2001.

Мотивація творчої активності розглядається як провідний чинник розвитку технічної обдарованості в підлітковому віці. Досліджується взаємозв'язок мотивації досягнення, статусних та афіліативних мотивів у процесі становлення технічно обдарованої особистості. Виділяються гіперсоціальний, конвенційний, тривожний, конформний та контрсоціальний типи мотивації творчої активності. Аналізується вікова динаміка та індивідуальні особливості мотиваційної сфери обдарованих підлітків і виділяються особистісні риси, що сприяють розвитку технічної обдарованості.

Ключові слова: *мотивація, творча активність, технічна обдарованість, типи мотивації творчої активності.*

Музыка Е.А. Мотивация творческой активности технически одаренных подростков. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Институт психологии им. Г.С. Костюка АПН Украины. Киев, 2001.

Мотивация творческой активности рассматривается как решающий фактор развития технической одаренности в подростковом возрасте. Исследуется взаимосвязь мотивации достижения, статусных и аффилятивных мотивов в процессе становления технически одаренной личности. Выделяются гиперсоциальный, конвенциональный, тревожный, конформный и контрсоциальный типы мотивации творческой активности. Анализируется возрастная динамика и индивидуальные особенности мотивационной сферы одаренных подростков и выделяются личностные черты, способствующие развитию технической одаренности.

Ключевые слова: *мотивация, творческая активность, техническая одаренность, типы мотивации творческой активности.*

Музыка О.О. Motivation of creative activity of the technically gifted teenagers. – Manuscript.

Dissertation for Candidate degree in psychological sciences. Speciality 19.00.07 – pedagogical and development psychology. G.S.Kostiuk Institute of Psychology, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, 2001.

The analysis of the basic approaches to a problem of talent shows, that more conducting researchers come to an idea of impossibility of reduction of talent to inherent individual parameters and emphasize value of inclusion of the individual in activity, where the abilities and talent, develop as personal education also. The problem, put in research, of detection of the factors, which induce the man to employment by creative activity, support its activity even in those situations, which require the application of superefforts and not connected with positive reinforcements, of utilitarian character, has resulted in necessity of a theoretical substantiation of concept "the motivation of creative activity" .

At research of motivation of creative activity of the technically gifted teenagers the features of conducting activity of this age period - dialogue in system of social-useful activity were taken into account. It was established, that conducting were motives, which are directed on realization of needs in communication, recognition, self-statement in activity inherent in this age. The divergences of parameters of satisfaction of the gifted teenagers by the status in class collectives and technical circles allow to make the conclusion about determination of motivation of creative activity by such organization of group mutual relation, which provides realization of feeling of being grown-up, aspiration to independence, initiative and so forth. The comparison of these data to parameters of affiliative motives has allowed to allocate five types of motivation of creative activity at teenage age: hypersocial, conventional, disturbing, conforming, contrasocial.

It is established, that the technically gifted teenagers are characterised by high parameters of motivation of achievement. Comparison of features of motivation of the younger and senior teenagers,

which has revealed growth of such parameters, as the requirement for achievements, overcoming of external obstacles and positive emotional support of creative process, shows, that the motives of achievement are the ones of conducting in development of talent at this age. The communication of motivation of achievement with such personal qualities, as comprehension of own abilities, persistence, independence, realness, projection in the future is revealed.

In structure of sphere motivation of the technically gifted teenagers, as opposed to not gifted, both in vital, and in creative processes the productive motives (general activity, creative activity, public utility) prevail above motives of consumption (life-support, comfort, social status). The parameters of motivation of creativity exceed parameters of living motives, and the real satisfaction of motives concedes ideal. It testifies to the progressive tendencies in development of motivation, that together with other parameters (high motivation of achievements fixed ways of realization of needs connected with age and personal development in technical creativity), forms the basis of motivation of creative activity and formation of the technically gifted personality.

Keywords: *motivation, creative activity, technical giftedness, types of motivation of creative activity.*